

ALBERT ZASTAWNY, AGNIESZKA BRZESKA-ZASTAWNA, JANA MELLNEROVÁ ŠUTEKOVÁ

MATERIAŁY KULTURY BADEŃSKIEJ Z TRENČÍNA W ZACHODNIEJ SŁOWACJI
W ZBIORACH MUZEUM ARCHEOLOGICZNEGO W KRAKOWIE**Key words:** Eneolithic, Baden culture, western Slovakia, collection of the Archaeological Museum in Kraków**Wprowadzenie**

W Dziale Zbiorów Dawnych Muzeum Archeologicznego w Krakowie przechowywana jest niewielka kolekcja zabytków kultury badeńskiej, pochodzących z Trenčína w zachodniej Słowacji. W jej skład wchodzi fragmenty naczyń glinianych oraz narzędzia kamienne wykonane z radiolarytu. Z informacji zapisanych w księgach inwentarzowych wynika, że do zbiorów ówczesnego Muzeum Archeologicznego Polskiej Akademii Umiejętności zabytki trafiły w 1930 roku prawdopodobnie jako dar (nr inw. MAK/6227 z adnotacją: Trenčyn „Słowaczyna”). Nie są znane okoliczności pozyskania tych materiałów, dokładne miejsce odkrycia, ani też nazwisko darczyńcy. Można się domyślać, że ofiarodawcą była osoba związana z krakowskim środowiskiem archeologicznym, przebywająca czasowo nad Wagiem, która przekazała do zbiorów muzealnych odkryte przez siebie lub nabyte tam przedmioty. Być może ich pozyskanie wiązać trzeba z osobą Józefa Żurowskiego, o którym wiadomo, że „studjował na miejscu” materiały neolityczne z Trenčína, będące w jego pracach punktem odniesienia w studiach porównawczych nad kulturą badeńską w Małopolsce (Żurowski 1933, 159)¹.

Omówione w artykule materiały są nieliczne, ale bardzo interesujące z uwagi na lokalizację i chronologię relatywną. Reprezentują one późnoklasyczny horyzont kultury badeńskiej. Tak datowane stanowiska są rzadkie na terenach zachodniej, a w szczególności południowo-zachodniej Słowacji. Przeważają tam znaleziska grupy Boleráz (Nevizánsky 2005) z najstarszego horyzontu kompleksu badeńskiego w Europie Środkowej, a także stanowiska kultury Bošáca (Mellnerová Šuteková 2015), dominującej jednostki postbadeńskiego etapu rozwoju społeczeństw eneolitycznych na tym obszarze (ryc. 1). Zabytki ceramiczne z Trenčína wykazują też szereg nawiązań stylistycznych do inwentarzy badeńskich w Małopolsce. Są to ważne analogie, szczególnie dla badań nad relacjami transkarpackimi i chronologią najpóźniejszego stadium rozwoju omawianej kultury w dorzeczu górnej Wisły.

Fakt przechowywania w Krakowie zabytków kultury badeńskiej z Trenčína nie był dotąd znany słowackim badaczom młodszej epoki kamienia². Niniejsza publikacja przyczynia się do poszerzenia listy nielicznych opracowań materiałowych ze stanowisk z zespołami o charakterze przejściowym, łączonych z Badenem późnoklasycznym o elementach kultury Bošáca.

¹ J. Żurowski w czerwcu 1930 r. odbył podróż naukową do Czech i zachodniej Słowacji. Na trasie tego wyjazdu znalazła się m.in. Bratislava, Ružomberok oraz Trenčín, w którym przebywał w dn. 18 czerwca (zapiski z dziennika J. Żurowskiego z lat 1922-1930 w Archiwum Muzeum Archeologicznego w Krakowie).

² Niniejsze opracowanie wsparła Słowacka Agencja Badań i Rozwoju (Agentúra na podporu výskumu a vývoja) w ramach umowy nr APVV-0598-10.

Informacje o stanowisku

Trenčín położony jest nad środkowym Wagiem w zachodniej Słowacji, na obszarze przynależącym do jednostki geomorfologicznej o nazwie Považské podolie. W podziale terytorialnym osadnictwa kultury badeńskiej na terenie Słowacji wchodzi on w skład jednego z mniejszych zgrupowań osadniczych, związanych z dorzeczem Wagu na odcinku pomiędzy Žiliną a Piešťanami, określanego mianem skupiska stredovážskeho (Malček 2013, 89, obr. 56). Na terenie współczesnego miasta Trenčín ślady osadnictwa omawianej kultury nie są liczne. W literaturze przedmiotu wymienia się 3 stanowiska związane z szeroko rozumianym kompleksem badeńskim: Trenčín – Polláková tehelňa (Novotná 1961), Trenčín – Masarykove kásarne (Novotná 1961) oraz Trenčín /bez bliższej lokalizacji/ (Budinský-Krička 1947). Są to potencjalne miejsca pochodzenia kolekcji, przechowywanej w krakowskim Muzeum Archeologicznym.

Informację o stanowisku Trenčín (bez bliższej lokalizacji) podał w 1947 r. V. Budinský-Krička w pierwszej po II wojnie światowej charakterystyce kultur eneolitycznych na terenie Słowacji (Budinský-Krička 1947, mapa III). Publikacja ta nie ma niestety charakteru katalogowego i poza opisanym punktem na mapie nie zawiera jakichkolwiek innych informacji, w tym dokładniejszego określenia lokalizacji stanowiska. Nieco więcej danych pojawia się dopiero w pracy R. Malčeka, który charakteryzuje stanowisko kultury badeńskiej z Trenčína jako niepochodzący z wykopalisk, bliżej nieokreślony chronologicznie i typologicznie zbiór materiałów zebranych z powierzchni terenu (Malček 2013, obr. 58, tabela 3). Autorzy żadnej z wymienionych prac nie podają informacji o zabytkach, ich liczbie i rodzaju oraz miejscu przechowywania. Nie udało się też ustalić, czy materiały te znajdują się obecnie w zbiorach którejś ze słowackich instytucji. Z pewnością nigdy nie były przedmiotem publikacji.

Publikacji ilustracyjnej nie mają również znaleziska ze stanowiska Trenčín – Masarykove kásarne, zdeponowane obecnie w Muzeum Trenčínském. Z opisu materiałów ceramicznych wynika, że jest to stanowisko klasycznej fazy kultury badeńskiej, ze zbiorem fragmentów naczyń pozyskanych w nieustalonych okolicznościach (Novotná 1961, 32). Być może Masarykove kásarne łączyć należy z przytoczonym wcześniej stanowiskiem, które w swojej publikacji wyszczególnił jako badeńskie V. Budinský-Krička.

W przeciwieństwie do dwóch wymienionych powyżej stanowisk, dobrze opisany w literaturze jest natomiast Trenčín – Polláková tehelňa, z którego pochodzą liczne materiały kultury Bośáca, odkryte w obiektach osadowych i warstwie kulturowej podczas badań przeprowadzonych w okresie międzywojennym na terenie lokalnej cegielni (Novotná 1961;

Pavelčík 1964; Němejcová-Pavúková 1970; Šuteková 2008b; 2010; Mellnerová Šuteková 2015). Pomimo faktu, że w literaturze przedmiotu stanowisko to figuruje jako punkt osadniczy kultury bośackiej lub tzw. horyzontu bośacko-kostolackiego (Novotná 1961; Šuteková 2008b, 137, Fig. 2), to właśnie Polláková tehelňa jest najbardziej prawdopodobnym miejscem pochodzenia „krakowskich” materiałów kultury badeńskiej z Trenčína. Świadczyć o tym mogą obecne na tym stanowisku zespoły ceramiki w typie badeńskim, towarzyszące bośackim (Novotná 1961, tabl. XI). Znane są przykłady współwystępowania śladów osadnictwa bośackiego i badeńskiego na innych stanowiskach omawianego regionu, np. Ivanovce (Točík 1958), Nemšová – Luborča (Novotná 1961; Malček 2013). Potwierdzenie powyższych przypuszczeń przynosi sama publikacja M. Novotnej z przedstawionym w niej materiałem ilustracyjnym, jednoznacznie wskazującym na bardzo ścisłe analogie pomiędzy prezentowanymi tam materiałami ceramicznymi i zabytkami przechowywanymi w Krakowie (Novotná 1961, tabl. IX-XI). Dodatkową i interesującą wskazówką jest też informacja J. Żurowskiego (jeśli uznamy za prawdopodobny jego związek z krakowską kolekcją), że materiały z jakimi się zapoznał w Trenčinie pochodziły właśnie z Pollákovjej tehelni (Żurowski 1933, 159).

Materiały z badań na omawianym stanowisku zdeponowane są w Muzeum Trenčínském i częściowo tam eksponowane, a wymieniana wielokrotnie praca M. Novotnej z 1961 roku to jedyne ich opracowanie i publikacja źródłowa. Samo stanowisko Polláková tehelňa zlokalizowane jest ok. 1 km na południe od centrum miasta (**ryc. 2**), przy drodze z Trenčína do Soblahova (Novotná 1961, 22).

Materiały

Kolekcja materiałów z Trenčína liczy 23 zabytki: 19 zabytków kultury badeńskiej, w tym 16 fragmentów naczyń glinianych oraz 3 wyroby kamienne wykonane z radiolarytu, a także 4 fragmenty naczyń glinianych o innej chronologii, w tym 2 fragmenty, które można ocenić jako ogólnie eneolityczne oraz 2 fragmenty związane z epoką brązu. Poniższe zestawienie zawiera opisy zabytków zaliczonych do kultury badeńskiej.

1. Czerpak ostrodenny (**ryc. 3: 3**), zachowany w części przydennej i środkowej części brzuśca, z odłamanym uchem taśmowatym (zachowany dolny przyczep), zdobiony na brzusku ornamentem dołkowym. Owalne w zarysie dołki ułożone liniowo, z poziomym, dookołnym rzędem odcisków na wysokości dolnego przyczepu ucha oraz dwoma rzędami pionowymi przy uchu. Powierzchnie zewnętrzne dobrze opracowane, wygładzone, barwy ciemnoszarobrazowej. W masie glinianej brak domieszki schudającej. Średnica brzuśca – 4,7 cm, rekonstruowana wysokość naczynia – 11,0 cm.

2. Ucho taśmowate zachowane w górnej części (**ryc. 3: 2**), będące fragmentem kubka półkulistego lub czerpaka ostrodennego z uchem wyniesionym ponad krawędź wylewu, zdobione ornamentem odcisków dołkowych, okrągłych, ułożonych w dwa rzędy (po 3 odciski), poprzeczne do krawędzi ucha. Barwa powierzchni zewn. ciemnoszaro-brązowa, ścianki dobrze opracowane, wygładzone. W masie glinianej domieszka drobnopiękistego piasku. Rekonstruowana szerokość – 2,5 cm.

3. Fragment brzuśca i szyi amfory (**ryc. 4: 1**), zdobionej ornamentem żłobkowo-dołkowym. Głębokie, owalne dołki ułożone w dwóch liniach: poziomej, na przejściu brzusiec/szyja i pionowych, przedzielających pola wypełnione szerokimi, pionowymi żłobkami na brzuścu. Powierzchnia zewn. starannie opracowana – wygładzona i miejscami wyblyszczona, barwy czarnej. W masie glinianej domieszka drobno i średnioziarnistego szamotu. Rekonstruowana średnica na przejściu brzusiec/szyja – ok. 30 cm.

4. Środkowa i dolna część brzuśca misy (**ryc. 4: 4**), prawdopodobnie o zachylonym wylewie, dekorowanej ornamentem żłobkowo-dołkowym ułożonym w motyw zbliżony do „wiszących” trójkątów, wykonanych ukośnymi żłobkami i obwiedzionych rzędami niewielkich okrągłych i owalnych dołków. Powierzchnia zewn. barwy brunatno-czarnej, wygładzona. W masie glinianej drobnopiękisty piasek i średnioziarnisty szamot. Maks. średnica brzuśca – 24 cm.

5. Dolna część brzuśca misy lub dużego kubka (**ryc. 5: 5**), zdobionej ornamentem żłobkowo-dołkowym w postaci grup pionowych żłobków, przedzielonych pionowymi rzędami owalnych dołków. Powierzchnia zewn. barwy ciemnoszarej, wygładzona. W masie glinianej drobnopiękisty piasek i szamot. Średnica brzuśca w zachowanej części – ok. 17 cm.

6. Fragment brzuśca naczynia nieokreślonego typu, prawdopodobnie dużej amfory (**ryc. 4: 2**), zdobiony ornamentem pionowych, nieregularnych żłobków. Słabo widoczne zgrubienie pomiędzy żłobkami może być częścią przyczepu ucha. Powierzchnia zewn. barwy ciemnoszarej, wygładzona. W masie glinianej drobnopiękisty piasek i średnioziarnisty szamot. Średnica brzuśca w zachowanej części przekracza 30 cm.

7. Fragment dolnej części brzuśca naczynia nieokreślonego typu, prawdopodobnie dużej amfory (**ryc. 4: 5**), zdobiony ornamentem pionowych, wąskich i płytkich żłobków. Powierzchnia zewn. barwy beżowo-brązowej, wyrównana. W masie glinianej drobnopiękisty piasek, średnioziarnisty szamot oraz pojedyncze okruchy kamieni o wygładzonych krawędziach. Średnica brzuśca w zachowanej części przekracza 30 cm.

8. Fragmenty wylewu i szyi garnka średniej wielkości o esowatym profilu (**ryc. 3: 4**), z lejowato wychylonym brzegiem, zdobionego na przejściu

brzusiec/szyja ukośnym rzędem dołków o zarysie zbliżonym do prostokątnego. Powierzchnia zewn. starannie wygładzona, barwy ciemnoszarej z przebiegami wewnętrznej warstewki o odcieniu ceglastym. W masie glinianej drobnopiękisty piasek i szamot. Średnica wylewu – 28 cm.

9. Fragment wylewu naczynia nieokreślonego typu (**ryc. 5: 2**), o profilu zbliżonym do esowatego, zdobiony poziomym rzędem okrągłych, płytkich dołków na przejściu szyja/brzusiec. Powierzchnia zewn. bardzo starannie wygładzona i wyblyszczona, barwy ciemnoszarej. W masie glinianej drobnopiękisty piasek i szamot. Średnica wylewu – ok. 23 cm.

10. Fragment wylewu garnka o esowatym profilu (**ryc. 4: 6**). Zachowany fragment nie posiada ornamentu. Powierzchnia zewn. bardzo starannie wygładzona i wyblyszczona, barwy beżowo-brązowej. W masie glinianej drobnopiękisty piasek. Średnica wylewu – ok. 24 cm.

11. Fragment wylewu i brzuśca nieornamentowanej misy lub czarki (**ryc. 5: 6**), o powierzchni zewn. barwy beżowo-brązowej, wygładzonej. W masie glinianej drobnopiękisty piasek i drobno – oraz średnioziarnisty szamot. Średnica wylewu – 13 cm.

12. Fragment wylewu i szyi garnka workowatego (**ryc. 5: 3**), zdobionego pod krawędzią szeroką, nieornamentowaną listwą plastyczną. Powierzchnia listwy i całej zachowanej części naczynia od strony zewn. silnie schropowana, barwy ciemnoszarej. W masie glinianej drobnopiękisty piasek i średnioziarnisty, dobrze widoczny szamot. Średnica wylewu – 33 cm.

13. Fragment brzuśca dużego garnka o obmazywanej powierzchni zewnętrznej (**ryc. 5: 1**). Powierzchnia, ze śladami nieregularnego i różnokierunkowego obmazywania miotłką, barwy beżowej. W masie glinianej drobnopiękisty piasek oraz średnio – i grubopiękisty szamot. Średnica brzuśca powyżej 30 cm.

14. Fragment brzuśca dużego garnka o chropowatej powierzchni zewnętrznej (**ryc. 5: 4**). Na powierzchni widoczne również ślady pionowego obmazywania palcami. Powierzchnia barwy ciemnobieżowej. W masie glinianej średnio – i grubopiękisty szamot. Średnica brzuśca powyżej 30 cm.

15. Dno z fragmentem brzuśca garnka o chropowatej powierzchni zewnętrznej (**ryc. 4: 3**). Na powierzchni widoczne również ślady pionowego obmazywania palcami. Powierzchnia barwy ciemnobieżowej. W masie glinianej średnio – i grubopiękisty szamot. Średnica dna – 10 cm.

16. Dno z fragmentem brzuśca garnka o gładkiej powierzchni zewnętrznej i wewnętrznej (**ryc. 3: 1**), o barwie beżowej i beżowo-szarej. W masie glinianej drobnopiękisty piasek i średnioziarnisty szamot. Średnica dna – 7,5 cm.

17. Półtylczak (**ryc. 6: 2**) wykonany na wiórze z czerwonego radiolarytu. Zabytek posiada niezbyt regularny półtylec, uformowany retuszem stromym

oraz retusz użytkowy, widoczny na krawędzi pracującej (z wyświeceniem żniwnym). Został wykonany na słabo podgiętym wiórze-podtępcu, pozyskanym z rdzenia jednopiętowego wiórowego. Wiór posiada zaprawioną, płaską piętkę, wysklepiony sęczek oraz wargę. Wymiary: długość – 46 mm; szerokość – 15 mm; grubość – 3 mm.

18. Półtylczak (ryc. 6: 1a-b) zdwojony, wykonany na szerokim, regularnym wiórze z zielonego radiolarytu. Okaz posiada regularnie przebiegające krawędzie boczne, został pozyskany z rdzenia jednopiętowego wiórowego. W części wierzchołkowej wykonano retusz stromy, formujący prosty półtylec. W części proksymalnej został uformowany lekko skośny półtylec, na którym widoczne jest wyświecenie (sierpak). Powierzchnia partii dystalnej oraz część krawędzi bocznej okazu posiada ciemne zabarwienie (ryc. 6: 1b). Prawdopodobnie jest to pozostałość po zamocowaniu narzędzia w oprawie. Wymiary: długość – 49 mm; szerokość – 22 mm; grubość – 6 mm.

19. Rylec (ryc. 6: 3) zdwojony dwukońcowy, wykonany na odlupku z radiolarytu szarozielonego, pochodzącym z rdzenia o zmienionej orientacji. Wymiary: długość – 68 mm; szerokość – 35 mm; grubość – 10 mm.

Analiza materiałów

Z uwagi na specyfikę regionu środkowego dorzecza Wagu w okresie rozwoju kompleksu badeńskiego i znikomą liczbę opracowanych źródeł o chronologii odpowiadającej analizowanym tu materiałom, ich omówienie musi wyjść poza lokalny kontekst terytorialny. Miejscami poszukiwań odniesień i analogii są obszary oddalone od środkowego Powąża, a więc stanowiska kultury badeńskiej na Ponitrze i Pohroniu, w dorzeczu dolnego Wagu, na Liptovie, a także w zachodniej Małopolsce. Obszary te charakteryzuje różny rytm i chronologia rozwoju osadnictwa badeńskiego, wszędzie jednak obecne jest jego stadium późnoklasyczne, istotne dla przedstawionych tu studiów porównawczych.

Ceramika naczyniowa

Materiały ceramiczne omawianego zbioru reprezentują wszystkie główne typy naczyń, charakterystyczne dla klasycznego stadium rozwoju kultury badeńskiej w Europie. Należą do nich: czerpaki ostrodenne, amfory, misy półkuliste, kubki półkuliste, garnki workowate o obmazywanych powierzchniach i garnki o esowatym profilu (ryc. 3-5).

W całej kolekcji z Trenčína wyróżniającą się formą jest czerpak ostrodenne, zachowany w środkowej i dolnej części, z odlamanym uchem taśmowatym, zdobiony na brzusku ornamentem dołkowym (ryc. 3: 3). Naczynie to jest najlepszym wyznacznikiem

chronologii względnej omawianych tu materiałów, zawiązując ich datowanie do późnoklasycznego horyzontu kultury badeńskiej. Świadczy o tym ornamentyka dołkowa, zbliżona do stylu kultury Bošáca oraz sam fakt wykonania dekoracji na czerpaku ostrodennym. W badeńskim horyzoncie klasycznym formy te nie były zazwyczaj ornamentowane, a zdobienie pojawia się w najpóźniejszych zespołach tego horyzontu, jako zapowiedź stylu charakterystycznego dla postbadeńskiej kultury Bošáca (Šuteková 2008a; Mellnerová Šuteková 2015). W omówieniu znalezisk z Trenčína – Pollákovéj tehelni, M. Novotná uznaje czerpaki ostrodenne za najbardziej charakterystyczny typ naczyń na tym stanowisku (Novotná 1961, 23-24). Przedstawia tu ilustracje z kilkunastoma czerpakami zdobionymi kombinacjami dołków (okrągłych i owalnych), rzadziej stempelków, układanych w poziome i pionowe rzędy oraz poziomych żłobków i linii rytych, obwiedzionych dołkami (Novotná 1961, Tab. IX-X). Czerpak ze zbiorów krakowskich ściśle odpowiada kilku z nim. Chodzi o okazy zdobione wyłącznie ornamentem dołkowym, z dookólnym rzędem odcisków na wysokości dolnego przyczepu ucha i rzędami pionowych dołków, odchodzących prostopadle w kierunku dna naczynia (Novotná 1961, Tab. IX: 1, 4, 7-9, X: 7). Czerpak „krakowski” wyróżnia umieszczenie pionowych linii odcisków dołkowych nie w dolnej, ale w górnej części brzuśca (ryc. 3: 3).

Zdobienie czerpaków ostrodennych ornamentyką żłobkowo-dołkową jest typowe przede wszystkim dla zespołów kultury Bošáca (Šuteková 2008a, 278). Oprócz okazów w stylu bošackim z omawianego tu Trenčína – Pollákovéj tehelni (Novotná 1961, Tab. IX: 2, 3, 6, X: 5, 6), naczynia w tym typie najlepiej reprezentowane są w zespołach najpełniej opracowanej osady kultury bošackiej na stanowisku Podolie, okr. Nové Mesto nad Váhom (Šuteková 2008a, 278, obr. 3; Mellnerová Šuteková 2015, Fig. 2: 7, 8). Znanie są one także z kilku kolejnych stanowisk środkowego Powąża, takich jak Bošáca, Dolné Srnie, Ivanovce, Nemšova – Luborča i inne (Novotná 1961, 30-32), a także znad Dunaju – Iža, okr. Komárno (Němecová-Pavúková 1968, Abb. 37: 6), a z dalszych analogii z Ózd – Kőaljatető w północno-wschodnich Węgrzech (Banner 1956, Taf. LXXII: 5).

W swej podstawowej odmianie, a więc naczyń niezdobionych z ostro zakończonym dnem, czerpaki ostrodenne obecne są na wielu stanowiskach obszarów sąsiadujących z dorzeczem środkowego Wagu, a także na terenach znacznie od niego oddalonych, w tym w Słowacji południowej (Gemer) i północnej (Spiš) oraz w północno-wschodnich Węgrzech i w zachodniej Małopolsce (Horváthová 2010; Banner 1956; Zastawny 2015a). Obok wymienionych wcześniej stanowisk znad środkowego Wagu, gdzie towarzyszą formom ornamentowanym, niezdobione

czerpaki ostrodenne znane są ze stanowisk późnoklasycznej kultury badeńskiej z Kotliny Zvolenskej nad środkowym Hronem ze stanowisk Lieskovec Hrádok i Zvolen-Podborová (Malček 2013, obr. 18, 70; 2015) oraz z lewobrzeża Dunaju z osad Mužla – Čenkov (Eisner 1933, Tab. XV: 11) i Bratislava – Devín / Hrad/³. Omawiana forma naczyń jest bardzo charakterystyczna dla osadnictwa kultury badeńskiej na Liptovie, np. Bešeňová (Struhár 2002, obr. 5, Tab. VI: 5, VII: 2), a przede wszystkim w zachodniej Małopolsce, gdzie czerpaki ostrodenne obecne są niemal na każdym stanowisku grupy Zesławice-Pleszów (Zastawny 2015a, Fig. 12)⁴. W zespołach tej grupy występują też formy zdobione, głównie ornamentem żłobkowym, jak np. z Krakowa-Pleszowa 17 (Rook 1971, tabl. II: 1) i Krakowa-Zesławic 21 (Sochacki 1988, tabl. XXXIVa: 2), a także żłobkowo-dołkowym, nawiązującym do stylistyki bośackiej. Przykładem może tu być dolna część czerpaka z Krakowa-Pleszowa 17 (Rook 1971, tabl. III: 2), okaz z Krakowa-Wyciąża 5 (Bober 1998, tabl. II: 25), jak również fragmenty kilku czepaków ze zdobieniami z Krakowa-Witkowic II (Rydlowski, Valde-Nowak 1980, ryc. 7: 7)⁵.

Dalsze fragmenty z krakowskiej kolekcji ceramiki z Trenčína nie mają już tak dokładnie określonej pozycji chronologicznej jak wyżej scharakteryzowany czerek ostrodeny. Reprezentują jednak typowe dla klasycznej fazy kultury badeńskiej formy, a także ornamentykę, tworząc zwarty stylistycznie zbiór zabytków.

Z naczynia zaopatrzonego w taśmowate ucho wystające ponad krawędź wylewu pochodzi fragment górnego przyczepu takiego ucha (ryc. 3: 2). Sposób uformowania i jego wielkość wskazują, że mogło być częścią zarówno kubka półkulistego, jak i czerpaka ostrodennego. Ornament na górnej powierzchni zachowanego fragmentu przemawia jednak bardziej za kubkiem półkulistym. Czerpaki ostrodenne z interesującej nas późnoklasycznej kultury badeńskiej oraz kultury bośackiej, nie posiadają dekoracji na uchach (Šuteková 2008a, 278). Zdobienie omawianego okazu to wyraźne, regularne odciski dołkowe o zarysie okrągłym, ułożone poprzecznie do krawędzi ucha w dwa rzędy (po 3 odciski). Z badań na Pollákovéj tehelní w Trenčinie nie są publikowane ucha taśmowate z taką dekoracją, ale zbliżona ornamentyka zdobi ucha amfor (Novotná 1961, Tab. XI: 7), a także brzusce wielu innych naczyń, będąc wyróżnikiem stylistyki typowo bośackiej (Novotná 1961, XI: 7, 1, XII: 1-5). Bogato zdobione ucha kubków znane są też z osady kultury bośackiej z Podolia (Mellnerová

Šuteková 2015, Fig. 2: 2). Umieszczanie na uchach taśmowatych, zwłaszcza przy ich krawędziach, dołków różnych kształtów, a także rzędów stempelków, w układach podwójnych lub zwielokrotnionych, jest w przypadku kubków półkulistych powszechne również w zespołach klasycznego horyzontu kultury badeńskiej na wielu obszarach (Malček 2013, obr. 17; Sochacki 1988, tabl. XXXIVb: 2; Kaflínska *et al.* 2015, Fig. 17: g, 18: d; Horváthová, Furmánek 2005, obr. 25). Sposób wykonania i regularne ułożenie okrągłych odcisków na opisywanym tu fragmencie ucha najbardziej jednak odpowiada zdobnictwu „późnemu” o cechach kultury bośackiej.

W omawianej kolekcji zabytków najliczniejsze są ornamentowane fragmenty brzusców amfor i mis (ryc. 4: 1, 2, 4, 5; 5: 5). W większości pochodzą one z dolnych części naczyń średniej wielkości. Uwagę zwraca fragment brzusca i szyi baniastej amfory, zdobionej ornamentem żłobkowo-dołkowym, z głębokimi, owalnymi dołkami ułożonymi w poziomy, dookólny rząd odcisków oraz w rzędy pionowe, przedzielające pola wypełnione szerokimi, pionowymi żłobkami na brzuscu (ryc. 4: 1). Amfory o identycznym i zbliżonym rozplanowaniu ornamentu znane są z Pollákovéj tehelní w Trenčinie (Novotná 1961, Tab. XI: 5, 6). Omawiany fragment to kolejny zabytek ceramiczny z krakowskiej kolekcji, który znajduje bliskie analogie na tym stanowisku i dobrze odpowiada jego chronologii relatywnej. Ornamentyka w postaci różnych kombinacji zdobień żłobkowo-dołkowych typowa jest dla najpóźniejszego stadium rozwoju kultury badeńskiej, nie tylko na Powążu, ale i w regionach sąsiednich (Malček 2013, Tabl. X: 17, XXXVII: 2; Struhár 2002, obr. 3, Tab. VII: 1). W takiej stylistyce utrzymane są dekoracje pozostałych fragmentów amfor (ryc. 4: 2, 5) i przede wszystkim mis, zdobionych grupami pionowych lub ukośnych żłobków, rozdzielonych pionowymi rzędami dołków (ryc. 4: 4; 5: 5). Tylko w przypadku jednego fragmentu brzusca, zachowanego w miejscu największej jego wydętości (24 cm), można wskazać, że pochodzi on z misy półkulistej o zachylonym wylewie (ryc. 4: 4). Charakterystyczne jest zdobienie, które w odniesieniu do wymienionej misy odpowiada motywowi tzw. „wiszących” trójkątów. Tego rodzaju profilacja ścianek i przede wszystkim ornamentyka są typowe zdecydowanie bardziej dla późnoklasycznej kultury badeńskiej, niż kultury bośackiej. W tej ostatniej dominują szerokootworowe misy o profilu dwustożkowatym z dekoracją stempelkową (Mellnerová Šuteková 2015, Fig. 2: 4, 6, 11), chociaż sporadycznie pojawiają się również półkuliste z brzegiem zagiętym do wnętrza (Šuteková 2010, Abb. 4). Ornament „wiszących” trójkątów w różnych wariantach i na różnych typach naczyń jest jednym z najbardziej powszechnych układów zdobniczych w kulturze badeńskiej w całym klasycznym stadium jej rozwoju (Zastawny 2015a, Fig.

³ Niepublikowane materiały w muzeum na Zamku w Devinie.

⁴ Np. z osady w Krakowie-Pleszowie 17-20 pochodzi ponad 400 całych form i fragmentów czepaków ostrodennych (Rook 1971).

⁵ Zbiory Muzeum Archeologicznego w Krakowie.

10; Malček 2013, Tabl. IV: 17; Struhár 2002, Tab. III: 9, VII: 4; Horváthová 2010, obr. 30). W uproszczonej postaci i w ornamentyce wyłącznie dołkowej obecny jest też na ceramice kultury Bošáca (Šuteková 2008a, obr. 4). Z Trenčína – Pollákovéj tehelni znany jest fragment brzuśca z odwróconymi trójkątami, wykonanymi żłobkami i otoczonymi odciskami dołkowymi (Novotná 1961, Tab. XI: 4).

Rzadkimi typami naczyń, z których jedno reprezentowane jest w kolekcji krakowskiej, są nieornamentowane czarki, misy i płaskie kubki, często o zminiaturyzowanych formach. Fragment wylewu, którym dysponujemy (ryc. 5: 6), może pochodzić z każdego z wymienionych powyżej typów. Stożkowata forma przypomina najbardziej niewielkie misy lub czarki (o mniej lub bardziej wyraźnie zaznaczonych dnach), znane z zespołów klasycznej kultury badeńskiej (Rook 1971, Tabl. X: 6; Horváthová 2010, obr. 12; Malček 2013, obr. 70: 3), a także kultury bošackiej (Šuteková 2008a, obr. 3). Omawiany typ naczyń nie posiada cech diagnostycznych chronologicznie.

Wskaźnikiem chronologii relatywnej nie mogą być również fragmenty garnków o esowatym profilu (ryc. 3: 1, 4; 4: 6) oraz garnków workowatych (ryc. 4: 3; 5: 1, 3, 4), obecne w zespole zabytków z Trenčína, przechowywanych w krakowskim muzeum. Dwa duże fragmenty wylewów z szerokootworowych naczyń o lejowato rozchylonych szyjach pochodzą z garnków esowatych o starannie wyrównanych i gładkich powierzchniach. Na jednym z nich, na przejściu szyja/brzusiec, zachował się fragmentarycznie rząd ukośnie odcisniętych stempelków o zarysach zbliżonych do prostokątnego (ryc. 3: 4). Liczniejsze są ułamki brzuśców, fragment dna oraz wylew z garnków workowatych o silnie obmazywanych i chropowaconych, zewnętrznych powierzchniach ścianek. Charakterystyczny jest brzeg, zdobiony pod krawędzią szeroką, nieornamentowaną listwą plastyczną (ryc. 5: 3). Powierzchnia listwy i całej zachowanej części naczynia od strony zewnętrznej jest schropowacona. Garnki różnego typu, w szczególności workowate z chropowaceniem i obmazywaniem powierzchni ścianek oraz listwą plastyczną poniżej krawędzi (najczęściej zdobioną odciskami palcowymi), stanowią najliczniejszą grupę ceramiczną klasycznej fazy kultury badeńskiej (Zastawny 2014, ryc. 8a; Zastawny 2015a, Fig. 11; Malček 2013, obr. 44-45, 48; Struhár 2002, Tab. IV: 3, 5, 7; V: 2, 6). Są też powszechnie występującym typem naczyń w kulturze bošackiej (Novotná 1961, Tab. XIII: 1; Šuteková 2008b, obr. 3; Mellnerová Šuteková 2015, Fig. 2: 12).

Omówiona powyżej ceramika stanowi jednorodny zbiór fragmentów naczyń nie tylko pod względem technik i motywów dekoracyjnych, ale także technologii ich wykonania. Pewne różnice w sposobie opracowania powierzchni ścianek i użytych domieszek do mas glinianych wynikają z odmiennej funkcji

poszczególnych kategorii ceramiki. Z wyjątkiem dużych garnków workowatych, których powierzchnie celowo chropowacono, obmazywano suchą trawą lub palcami i obrzucano gliną (ryc. 4: 3; 5: 1, 3, 4), pozostałe fragmenty noszą ślady bardzo starannego wygładzenia ścianek, a nawet ich wyblyszczania (ryc. 4: 1, 6; 5: 2). Niemal na wszystkich analizowanych fragmentach widoczne są drobne ziarna piasku. Jest to, obok drobno – i średnioziarnistego szamotu glinianego, główny składnik domieszki w masie garncarskiej. Szamot gruboziarnisty występuje jedynie w glinie użytej do produkcji garnków workowatych. Na powierzchni jednego tylko fragmentu – dużej amfory – zaobserwowano pojedyncze okruchy kamieni o zaoblonych krawędziach (ryc. 4: 5). Pozbawiony jakiegokolwiek domieszki schudzającej jest jedynie czerpak ostrodenny (ryc. 3: 3).

Wyroby kamienne

Wszystkie zabytki kamienne wykonane z lokalnego radiolarytu, który mógł pochodzić z rejonu Vlárskiego priesmyku oraz doliny Wagu w okolicy Pruské-Nemšová (Pelisiak 1991, 18; Kaminská *et al.* 2008, 186). Stamtąd surowiec ten docierał wraz z prądem Wagu na południe, w okolice Trenčína. Poza miejscami złóż radiolarytów, mógł on być zatem także doraźnie pozyskiwany w najbliższym sąsiedztwie omawianego stanowiska, bezpośrednio z koryta Wagu. Łatwy dostęp do tego surowca uzasadnia jego występowanie na stanowiskach zachodniej Słowacji i wykorzystywanie do wyrobu narzędzi w paleolicie, neolicie oraz eneolicie (Kaminská 2015; Šiška 2002, 72). Koncentracja stanowisk w tej części dorzecza Wagu związana jest nie tylko ze sprzyjającym osadnictwu środowiskiem przyrodniczym dolin dużych rzek, ale właśnie z występującymi tam radiolarytami (Cheben *et al.* 1995).

Analizując zabytki radiolarytowe z Trenčína tylko pod względem technologicznym można ocenić, że półtylczak z czerwonego radiolarytu (ryc. 6: 2) może być zakwalifikowany zarówno do neolitu jak i eneolitu, natomiast zdwojony półtylczak z radiolarytu zielonego (ryc. 6: 1a-b) nosi cechy krzemieniarstwa eneolitycznego (morfometryczne cechy półsurowca). Obydwa półtylczaki można zaliczyć do klasycznej kultury badeńskiej. Przesłanką do tego jest współwystępowanie w inwentarzu z Trenčína z ceramiką tak właśnie datowaną, a także obecność analogicznych form narzędziowych (surowiec, technologia, typologia), spotykanych w obiektach osadowych tej kultury na innych stanowiskach (Kaczanowska *et al.* 1993). Półtylczaki o regularnym, symetrycznym, prostokątnym kształcie i charakterystycznie uformowanym półtylcu w części proksymalnej odkryto w kontekście kultury badeńskiej na wschodniosłowackim stanowisku Šarišské Michal'any (Kaczanowska *et al.* 1993, 91, Pl. 38,

39). Wyświecenie żniwne świadczy o tym, że narzędzia te były wykorzystywane jako wkładki sierpowe.

W kulturze badeńskiej radiolaryt był surowcem często używanym do produkcji narzędzi (np. Mitáš 2002, 135; Bistáková, Nevizánsky 2015, 435; Horváthova 2015, 159). Na stanowiskach, które znajdowały się w pobliżu jego źródeł (przede wszystkim w zachodniej Słowacji), odgrywał tak znaczącą rolę jak krzemień jurajski podkrakowski w osadach małopolskiej kultury badeńskiej. Przykładem są stanowiska klasycznej kultury badeńskiej znad Dunaju, np. Mužla-Čenkov (Pelisiak 1991, 24), ale także ze Słowacji północnej, np. Turík (Soják, Struhár 2013, 325; Struhár *et al.* 2015) oraz wschodniej, np. Bánovce, Šarišské Michal'any (Pelisiak 1991, 27; Kaczanowska *et al.* 1993). Na ostatnim z wymienionych stanowisk produkcja w technice wiórowej opierała się na wykorzystaniu radiolarytów odmiany czerwonej i zielonej (Kaczanowska *et al.* 1993: 86). Radiolaryt szary, gorszej jakości, nie nadawał się do produkcji regularnego półsurowca wiórowego, stąd też formy wykonane z tej odmiany to zazwyczaj odłupki lub masywne, nieregularne wióry (tak jak w przypadku scharakteryzowanego poniżej rylca, wykonanego z radiolarytu szarozielonego). Poza obszarami północnej (Pieśniński Pas Skałkowy) i zachodniej Słowacji (Białe Karpaty, Wag) radiolaryt docierał także do południowo-wschodniej Słowacji, w tym na obszar Kotliny Koszyckiej wraz z prądem Torysy i Hornadu (Kaminská 2014, 44). „Słowackie” radiolaryty w kulturze badeńskiej stanowiły także produkt wymiany. Ich obecność poświadczona jest w Małopolsce, m.in. na stanowisku Kraków-Witkowice II (Rydlowski, Valde-Nowak 1980, 111). Obecność surowców słowackich do produkcji narzędzi kamiennych oraz elementy kultury Bośaca w późnoklasycznym stylu ornamentowania ceramiki badeńskiej na stanowiskach małopolskich świadczy o powiązaniach pomiędzy tymi obszarami. Wskazuje to jednoznacznie na kierunek oddziaływań kulturowych z południowych obrzeży Karpat Zachodnich na obszar dorzecza górnej Wisły.

Ostatnim z analizowanych narzędzi jest rylce zdwojony (ryc. 6: 3). Negatywy na tym okazie świadczą o użytkowaniu niewielkich rdzeni, ze zmienioną orientacją. Takie formy rdzeni, często silnie wyzyskanych, znane są z zespołów kultury badeńskiej (Pelisiak 1991; Kaczanowska *et al.* 1993, 110-111). Z uwagi jednak na fakt, że w inwentarzach tej kultury na terenie Słowacji nie stwierdzono występowania rylców (Pelisiak 1991, 45), nie można wykluczyć powiązania omawianego zabytku z paleolitem. W zachodniej Słowacji, a zwłaszcza w dolinie Wagu, koncentrują się m.in. liczne stanowiska graweckie (Kaminská *et al.* 2008; Kaminská 2015, 2). W okolicy Trenčína położone jest jedno z najważniejszych stanowisk późnograveckich – Trenčianskie Bohuslavice (Bárta 1988). W inwentarzach graweckich rylce stanowią

jedną z dominujących grup narzędziowych. Liczne są przykłady stanowisk w rejonie Trenčína z rylcami wykonanymi z radiolarytów (np. Trenčianska Turná; Kaminská *et al.* 2008, 188).

Wnioski

Omówione w niniejszym artykule materiały kultury badeńskiej z Trenčína w zachodniej Słowacji związane są z ważnym zagadnieniem rozwoju społeczeństw eneolitycznych strefy przykarpackiej na przełomie IV i III tysiąclecia BC. Rozwój ten charakteryzował się zanikiem wielkiego kompleksu badeńskiego, który zunifikował kulturowo obszary Europy środkowej w drugiej połowie IV tys. BC, i powstaniem mniejszych ugrupowań o tradycjach późnobadeńskich, ale o kulturze materialnej zapowiadającej już przełom eneolitu i wczesnej epoki brązu.

Przemiany te widoczne są w materiale archeologicznym na stanowiskach różnych obszarów. Jednym z najistotniejszych jest środkowe Powąże i omawiane tu stanowisko Trenčín – Pollákova tehelňa. Na fragmentach ceramicznych zdeponowanych w Krakowie oraz na ceramice z muzeum w Trenčinie, wśród motywów i sposobów dekorowania naczyń typowych dla horyzontu późnoklasycznego kultury badeńskiej, widoczne są wyraźnie elementy późniejsze, związane ze stylem zdobniczym kultury Bośaca. Jednostka ta była obok kultury jevišovickéj głównym składnikiem postbadeńskiego horyzontu rozwojowego na obszarze zachodniej Słowacji oraz przyległej części Moraw i Dolnej Austrii (Mellnerová Šuteková 2015). Ornamentyka głębokich odcisków ułożonych w poziome i pionowe rzędy, przy nieobecności zdobień żłobkowych, jest zapowiedzią zmian stylistycznych w ceramice, prowadzących do wytworzenia się nowego stylu dekoracyjnego (dołkowo-stempelkowego), charakterystycznego dla kultury bośackiej. W systemach periodyzacyjnych czas ten odpowiada fazom Baden IVb dla kultury badeńskiej według podziału V. Němejcovej-Pavúkovej oraz stopniowi Ia kultury Bośaca w systematyce J. Pavelčika (Němejcová-Pavúková 1981; Pavelčík 1993). Ważnym zagadnieniem jest interpretacja zespołów ceramicznych o mieszanych, badeńsko-bośackich cechach kulturowych. Kluczowe jest rozstrzygnięcie, czy są to zespoły klasycznobadeńskie, ulegające wpływom istniejącej już kultury bośackiej, czy też inwentarze odpowiadające stadium przejściowemu, związanemu z genezą kultury Bośaca, a więc z bezpośrednimi oddziaływaniami kultury Kostolac, pod której wpływem uformował się zespół bośacki. Zagadnienie to jest istotne nie tylko dla terenów zachodniej Słowacji, ale także dla obszaru Małopolski, gdzie również notujemy obecność takich właśnie zespołów.

Na stanowisku w Trenčinie – Pollákovej tehelni w warstwach kulturowych i obiektach osadowych

odkryto ceramikę zarówno późnoklasycznej kultury badeńskiej, jak i bośackiej, a także kultury Kostolac (Novotná 1961). Pomimo różnie interpretowanych wzajemnych relacji tych materiałów, tj. odpowiadających jednoczasowemu stadium o mieszanych cechach kulturowych lub dwóm oddzielnym horyzontom – badeńskiemu i bośackiemu (por. Novotná 1961; Pavelčík 1964, 290; Němejcová-Pavúková 1970, 213), można ocenić, że stanowisko to najpewniej reprezentuje najmłodszą fazę kultury badeńskiej w zachodniej Słowacji, wykazującą cechy stadium przejściowego do kultury Bośaca. Ta ostatnia w swej najstarszej fazie, czyli w stopniu Ia (Pavelčík 1993), rozwinęła się w dorzeczu środkowego Wagu i obszarach sąsiednich i stąd oddziaływała na tereny bardziej odległe, zajęte jeszcze przez osadnictwo późnoklasycznej kultury badeńskiej. W strefach tych omawiane wpływy miały różne nasilenie, ale nie doprowadziły do przekształcenia we właściwą kulturę Bośaca. Przykładem może tu być Pohronie ze stanowiskiem Lieskovec Hrádok, skąd część znalezisk późnobadeńskich odpowiada cechom bośackim i można je synchronizować ze starszym stopniem (Ia) kultury bośackiej (Šuteková 2008a, 281; Malček 2013, 122). Oznacza to, że rozwój późnej kultury badeńskiej (Ózd, Zesławice-Pleszów, Spiš i Liptov) był częściowo paralelny z kulturą Bośaca (Šuteková 2008a, 282; 2010, 475).

Potwierdzają to w sposób czytelny również znaleziska małopolskie. Z kilku tutejszych stanowisk (pomijając materiały jaskiniowe) znana jest nie tylko ceramika badeńska zdobiona w stylu bośackim, ale wręcz przykłady naczyń kultury Bośaca, pochodzących z tych samych obiektów osadowych, co przeważające w nich materiały późnoklasycznej kultury badeńskiej, np. Kraków-Witkowice II, ob. 6 (zbiory Muzeum Archeologicznego w Krakowie) i Modlnica 1, ob. 47 (Zastawny 2015b, tabl. 9). Ocena tych znalezisk związana jest z pytaniem o ich chronologię oraz interpretację. Wydaje się, że zespoły badeńskie o cechach bośackich odzwierciedlają tu wpływy ze strony ukształtowanej już kultury Bośaca (podobnie jak np. na Pohroniu) i nie mogą mieć związku z jej fazą inicjalną, obecną nad środkowym Wagiem. Niemniej jednak są one bardzo istotnym źródłem dla ustaleń w zakresie chronologii relatywnej, rozwoju oraz kontaktów zakarpaccich kultury badeńskiej w dorzeczu górnej Wisły.

Na podobieństwa pomiędzy materiałami z Małopolski a zespołami znad środkowego Wagu, w tym z Trenčína, wskazywali J. K. Kozłowski i M. Godłowska, podkreślając ich badeńsko-bośackie i kostolackie cechy (Kozłowski 1965, 206; Godłowska 1968a, 44). Charakterystykę tych analogii, widocznych najpełniej na stanowisku Kraków-Witkowice II, przedstawił szerzej J. K. Kozłowski (Kozłowski 1965, 205-208), ale na bliskie pokrewieństwo materiałów z Witkowic z ceramiką z Trenčína właśnie, zwrócił uwagę już

J. Żurowski (Żurowski 1933, 159). Bogaty zespół ceramiki z osady witkowickiej, zebrany w okresie międzywojennym, wzbogaciły wydatnie materiały z badań wykopaliskowych z 1976 r., z których pochodzą m.in. zabytki wykonane ze słowackiego radiolartytu (Rydlowski, Valde-Nowak 1980). Obok stanowiska w Krakowie-Witkowicach II, inwentarze o podobnym charakterze znamy także z osad w Krakowie-Zesławicach 21 (Godłowska 1968b), Krakowie-Pleszowie 17 (Rook 1971), Modlnicy 1 (Żurowski 1933; Zastawny 2015b), a także ze Smardzowic 38 (Zastawny 2012). Wszystkie one reprezentują późnoklasyczny horyzont kultury badeńskiej w Małopolsce, z silnie zaznaczonymi elementami postbadeńskimi o nawiązaniach do kultury Bośaca (Zastawny 2015a). W schyłkowym zatem etapie osadnictwa związanego z kompleksem badeńskim w Małopolsce bardzo czytelne są wpływy zakarpaccie z kierunku południowo-zachodniego (pogranicze słowacko-morawskie), a więc oddziaływania z obszarów, z których impulsy rozpoczęły nad górną Wisłą okres długotrwałych kontaktów w następujących po sobie horyzontach: Boleráz, Baden klasyczny, Bośaca (Zastawny 2015a).

Zakończenie

Przechowywane od 1930 roku w krakowskim Muzeum Archeologicznym materiały kultury badeńskiej z Trenčína miały dotąd jedynie ogólnie określone miejsce pochodzenia (Trenčín, Słowacja). Nieznana była ich bliższa lokalizacja i chronologia relatywna, kontekst terytorialny i osadniczy, a także znaczenie jako materiałów porównawczych w badaniach nad małopolskimi zespołami kultury badeńskiej. Przeprowadzona analiza pozwoliła powiązać „krakowskie” materiały ze znanym z literatury przedmiotu stanowiskiem Trenčín – Pollákova tehelná, jednym z trzech miejsc na terenie Trenčína, w których odkryto materiały kultur badeńskiej i bośackiej (Budinský-Krička 1947; Novotná 1961). Wartość naukową omówionych w artykule materiałów określa ich kontekst terytorialno-chronologiczny. Reprezentują one późnoklasyczny horyzont kultury badeńskiej, z ceramiką o mieszanych badeńsko-bośackich cechach stylistycznych. Tego typu materiały nie mają wielu opracowań i w odróżnieniu od stanowisk kultury Bośaca, nie są licznymi znaleziskami w dorzeczu środkowego Wagu (Mellnerová Šuteková 2015). Środkowe Powąże należy do obszarów wyodrębnienia się kultury bośackiej na podłożu późnobadeńskim. Zespół materiałów z Trenčína – Pollákovej tehelni, łącznie ze zbiorem „krakowskim”, jest zatem ważnym źródłem w badaniach nad zanikiem kultury badeńskiej w Słowacji zachodniej w fazie Baden IVb (wg podziału V. Němejcové-Pavúkovéj: 1981) i początkami kultury Bośaca stopnia Ia (według systematyki J. Pavelčíka: 1993). Materiały te stanowią niewątpliwie jeden

z punktów odniesienia dla ustaleń w zakresie chronologii relatywnej i reguł rozwoju skupisk osadnictwa późnobańskiego także na terenach sąsiednich, takich jak Pohronie, Gemer, Spiš, Liptov i Orava. Bardzo interesujące i istotne są wreszcie dla małopolskich inwentarzy kultury bańskiej, szczególnie tych, które reprezentują najpóźniejsze stadium grupy Zesławice-Pleszów. Pojawiające się w nim wyznaczniki stylistyki bośackiej, w postaci nowych technik i motywów zdobniczych z dominującymi ornamentami odciskowymi i redukcją zdobień żłobkowych, zapowiadają koniec rozwoju trwałego osadnictwa kultury bańskiej po północnej stronie Karpat.

*Muzeum Archeologiczne w Krakowie
zastawny@ma.krakow.pl*

*Instytut Archeologii
Uniwersytetu Jagiellońskiego
abzastawna@gmail.com*

*Katedra archeologie
Univerzita Komenského v Bratislave
Filozofická fakulta
jana.mellnerova@uniba.sk*

WYKAZ STOSOWANYCH SKRÓTÓW:

AAC	Acta Archaeologica Carpathica, Kraków
MANH	Materiały Archeologiczne Nowej Huty, Kraków
Slov. Arch.	Slovenská archeológia, Nitra
<i>The Baden culture</i>	M. Nowak, A. Zastawny (red.), <i>The Baden culture around the Western Carpathians, Via Archaeologica. Źródła z badań wykopaliskowych na trasie autostrady A4 w Małopolsce</i> , Kraków, 2015

LITERATURA

- Banner J.
1956 *Die Pécelér Kultur*, Archaeologia Hungarica XXXV, Budapest.
- Bárta J.
1988 *Trenčianske Bohuslavice. Un habitat gravettien en Slovaquie occidentale*, L'Anthropologie 92, 173-182.
- Bistáková A., Nevizánsky G.
2015 *Settlements of the Baden culture in Bajč-Vlkanovo, SW Slovakia*, [w:] *The Baden culture*, 427-441.
- Bober J.
1998 *Najnowsze materiały kultury ceramiki promienistej ze stanowiska 5, 5A, 5B, w Krakowie-Nowej Hucie (Wyciąże)*, MANH 21, 7-26.
- Budinský-Krička V.
1947 *Slovensko v mladšej dobe kamiennej*, (w:) B. Varsik (red.) Slovenské dejiny I, Bratislava, 55-67.
- Cheben I., Illášová I., Hromada J., Ožvoldová L.
1995 *Eine Oberflächengrube zur Föredrung von Radiolarit in Bolešov*, Slov. Arch. 43, 185-204.
- Eisner J.
1933 *Slovensko v pravěku*, Bratislava.
- Godłowska M.
1968a *Osada kultury ceramiki promienistej w Nowej Hucie-Zesławicach (Dhubnia)*, (w:) R. Jamka, J. K. Kozłowski (red.), *Z badań nad kulturą ceramiki promienistej*, Kraków, 39-51.
1968b *Materiały z osady kultury ceramiki promienistej w Zesławicach-Dhubni (Kraków-Nowa Huta) na stanowisku I*, MANH 1, 91-172.
- Horváthová E.
2010 *Osídlenie badenskej kultúry na slovenskom území severného Potisia*, Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae XIII, Nitra.
2015 *The current state of research on the Baden culture at Slovakian areas in the northern basin of the Tisza river*, [w:] *The Baden culture*, 151-174.
- Horváthová E., Furmánek V.
2005 *Príspevok k súčasnému poznaniu badenského osídlenia na výšinnom sídlisku Žehra-Dreveník*, [w:] I. Cheben, I. Kuzma (red.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2004*, Nitra, 91-134.
- Kaczanowska M., Kozłowski J. K., Šiška S.
1993 *Neolithic and eneolithic chipped stone industries from Šarišske Michal'any, eastern Slovakia*, Kraków.
- Kaflínska M., Wójcik I., Stefański D.
2015 *New settlement of the Baden culture at site 8 in Kraków-Bieżanów*, [w:] *The Baden culture*, 313-336.
- Kaminská L.
2014 *Staré Slovensko 2. Paleolit a mezolit. Archaeologica Slovaca Monographiae. Staré Slovensko 2*, Nitra.
2015 *Gravettian and Epigravettian lithics in Slovakia*, Quaternary International 30, 1-22.
- Kaminská L., Kozłowski, J. K., Sobczyk, K., Svoboda, J. A. and Michalík, T.
2008 *Štruktúra osídlenia mikroregiónu Trenčína v strednom a mladom paleolite*, Slov. Arch. 56, 179-238.
- Kozłowski J. K.
1965 *Ze studiów nad kulturą ceramiki promienistej*, Archeologia Polski 10, 178-216.
- Malček R.
2013 *Lieskovec - Hrádok. Výšinné sídlisko badenskej kultúry*, Studia Instituti Archaeologici Nitriensis Academiae Scientiarum Slovacae XVII, Nitra.
2015 *Settlement of the Zvolen Basin in the context of Late-Baden settling processes in Western Carpathians and the surrounding areas*, [w:] *The Baden culture*, 175-190.
- Mitáš V.
2002 *Nové nálezky z Koliňan*, Archeologické výskumy a nálezky na Slovensku v roku 2001, 135, 309.
- Mellnerová Šuteková J.
2015 *Western Slovakia during the period of Post-Baden cultural development*, [w:] *The Baden culture*, 501-511.
- Němejcová-Pavúková V.
1968 *Āneolitische Siedlung und Stratigraphie in Iža*, Slov. Arch. 16, 355-433.
1970 *Bošácka skupina*, (w:) A. Točík (red.), Slovensko v mladšej dobe kamiennej, Bratislava, 207-216.
1981 *Náčrt periodizácie badenskej kultúry a jej chronologických vzťahov k juhovýchodnej Európe*, Slov. Arch. 29, 261-296.
- Nevizánsky G.
2005 *Nové poznatky o boľaráskej skupine na západnom Slovensku*, [w:] I. Kuzma, I. Cheben (red.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín - 2004*, Nitra, 241-276.
- Novotná M.
1961 *Bošácko-kostolacký horizont na Strednom Pováží*, Musaica - Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XII (I), 21-34, Tab. IX-XVII.
- Pavelčík J.
1964 *Eneolitická skupina s keramikou bošáckeho typu na Moravě*, Památky archeologické LV, 2, 279-293.

- 1993 *Bošácká kultúrná skupina*, (w:) V. Podborský (red.), *Pravěké dějiny Moravy*, Brno, 200-204.
- Pažinová N., Chmelo L.
- 2012 *Neue keramische Funde der Boleráz Gruppe aus Štúrovo-Sobieski Strasse und die Verbreitung der Boleráz/frühen Badener Kultur im unteren Grantal, Südwestslowakei*, AAC 47, 53-90.
- Pelisiak A.
- 1991 *Ze studiów nad wytwórczością kamieniarską w kręgu kultury badeńskiej*, AAC 30, 17-53.
- Rook E.
- 1971 *Materiały kultury ceramiki promienistej odkryte na stanowisku Nowa Huta – Pleszów (badania w latach 1954-1963)*, MANH 4, 111-236.
- Rytlewski J., Valde-Nowak P.
- 1980 *Neolityczne i eneolityczne stanowisko Kraków-Witkowice II w świetle badań w 1976 roku*, *Sprawozdania Archeologiczne* 32, 103-113.
- Sochacki Z.
- 1988 *Zespół osadniczy kultury ceramiki promienistej w Krakowie-Zesławicach*, Warszawa.
- Soják M., Struhár V.
- 2013 *Analýza eneolitickej štiepanej kamennej industrie z Turíka*, [w:] I. Cheben, M. Soják (red.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010*, Nitra, 317-328.
- Struhár V.
- 2002 *Sídlisko badenskej kultúry v Bešeňovej*, [w:] I. Cheben, I. Kuzma (red.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2001*, Nitra, 343-362.
- Struhár V., Soják M., Cheben M.
- 2015 *The Baden hilltop settlements in Northern Slovakia and their “socio-symbolic” Importance*, [w:] *The Baden culture*, 275-310.
- Šiška S.
- 2002 *Náčrt neolitického a eneolitického osídlenia Severozápadného Slovenska*, *Slov. Arch.* 50-1, 69-78.
- Šuteková J.
- 2008a *Opevnené sídlisko bošáckej kultúry v Podolí, okr. Nové Mesto nad Váhom (predbežná štúdia)*, [w:] I. Cheben, I. Kuzma, (red.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2007*, Nitra, 273-282.
- 2008b *Jevišovice Culture in Slovakia*, (w:) M. Furholt, M. Szmyt, A. Zastawny (red.), *The Baden Complex and the Outside World, Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa* 4, Bonn, 131-138.
- 2010 *Ein Einblick in die post-Badener Epoche in der Westslowakei*, [w:] J. Šuteková, P. Pavúk, P. Kalábková, B. Kovár (red.), *Pantha Rhei. Studies on the Chronology and Cultural Development of South-Eastern and Central Europe in Earlier Prehistory Presented to Juraj Pavúk on the Occasion of his 75th Birthday*, Bratislava, 469-489.
- Točík A.
- 1958 *Bemerkungen zur Problematik der älteren und mittleren Bronzezeit in der Südwestslowakei*, *Kommission für das Aeneolithikum und die ältere Bronzezeit*, Nitra.
- Zastawny A.
- 2012 *Nowe stanowisko kultury badeńskiej z Jury Krakowsko-Częstochowskiej: Smardzowice st. 38, pow. Kraków, Małopolska*, [w:] J. Peška, F. Trampota (red.), *Otázky neolitu a eneolitu 2011*, Mikulov-Olomouc, 147-159.
- 2014 *Neolityczne osadnictwo strefy “piaskowej” południowego obrzeżenia doliny Wisły pod Krakowem w świetle badań na stanowisku 13 w Kokołowie, gm. Wieliczka, woj. małopolskie*, *Raport* 9, Warszawa, 11-52.
- 2015a *The Baden complex in Lesser Poland – horizons of cultural influences*, [w:] *The Baden culture*, 119-150.
- 2015b *Nowe wyniki pomiaru wieku dla materiałów kultury badeńskiej w późnym neolicie Małopolski*, *Przegląd Archeologiczny* 63, 87-123.
- Żurowski J.
- 1933 *Problem kultury ceramiki promienistej w Polsce*, *Wiadomości Archeologiczne* 12, 139-167.

*Materials of the Baden culture in the collection of the Archaeological Museum in Kraków
from Trenčín, western Slovakia
Summary*

The Archaeological Museum in Kraków stores a small collection of the Baden culture artifacts from Trenčín in western Slovakia (inventory no. MAK/6227). The collection consists of 16 fragments of clay pots, 3 stone tools made of radiolarit (of the Baden culture) and 4 fragments of pottery with the different chronology, in which: 2 fragments, which could be assessed generally as Eneolithic and 2 fragments related to the Bronze Age. The artifacts were placed in the Museum in 1930. It was a gift from an anonymous person. Except for the information that they derive from Trenčín, the information about the circumstances of their discovery and their archaeological context are unknown. Probably they come from the site of Trenčín – Polláková tehelná (see: Novotná 1961).

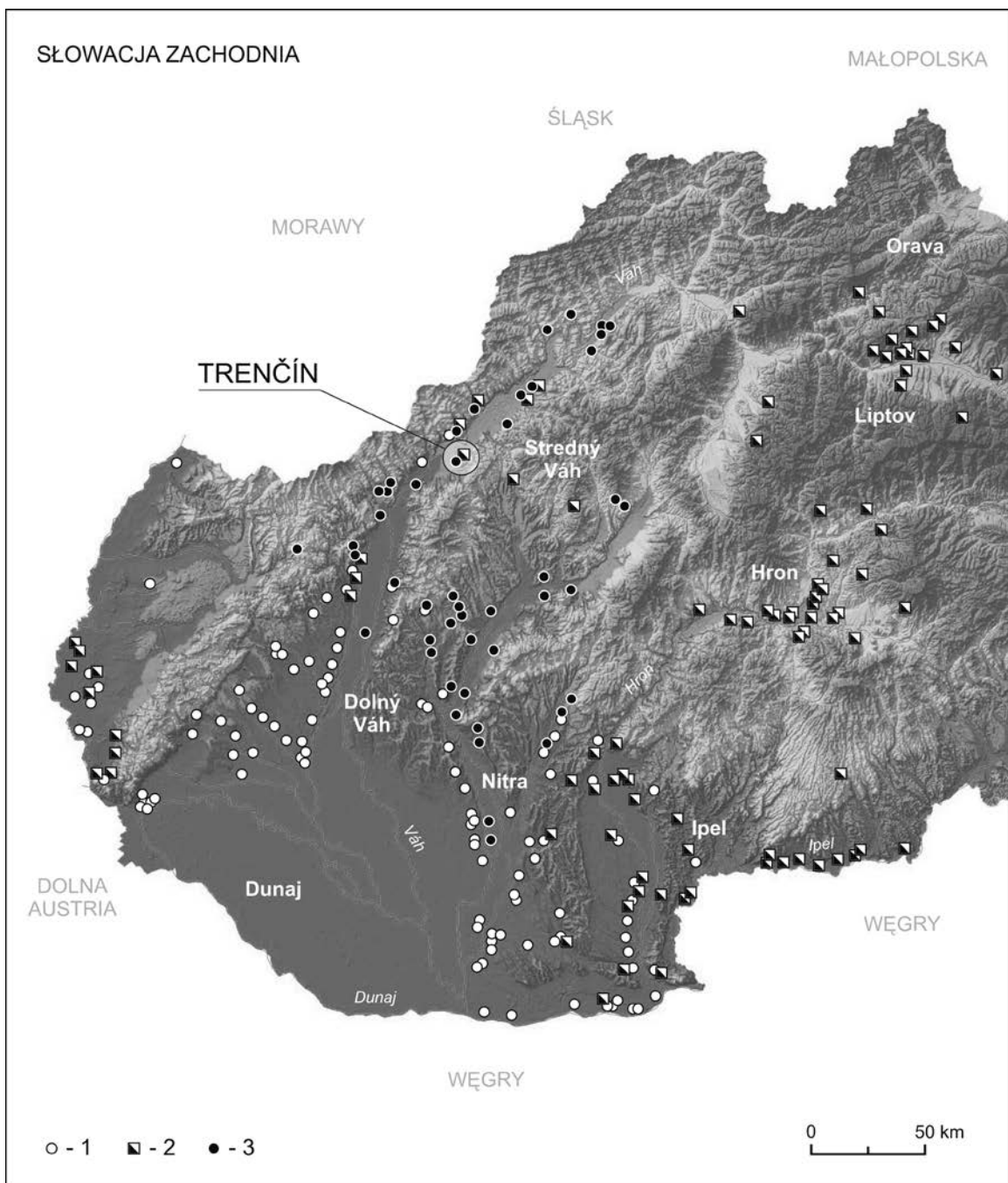
The materials discussed in the article are scarce, but very interesting in respect of their location and a relative chronology. Except for the pottery of the Bošáca culture (Novotná 1961), so far, no published the other Eneolithic materials from settlements have been reported from Trenčín, therein of the Baden culture. The information about the site of the Baden are confined to the points marked on a map (Budinský-Krička 1947; Malček 2013). The materials stored in Kraków may be assigned to the Late Classic horizon of the Baden culture. Such dated sites are very scarce in western Slovakia, and in particular south-western Slovakia (Fig. 1). The findings of the Boleráz group from the oldest horizon of the Baden complex in central Europe and the sites of the Post-Baden Bošáca culture prevail on this area (Nevizánsky 2005).

The materials represent all main types of pottery: dippers with a sharp-ended bottom, amphorae, hemispherical bowls and cups, bag-shaped pots with smeared surfaces and pots with S-shaped profile (Fig. 3-5). Also ornaments reflect a typical technique and decorative motifs for that culture. Predominant are

combinations of grooves and grooves-pits embellishment in various arrangement (Fig. 3: 1, 2, 4, 5; 5: 5), such as the arrangement of “hanging triangles” (Fig. 4: 4). Characteristic is the ornamentation arranged from imprints of pits and stamp impressions (Fig. 3: 2-4). The dipper with a sharp-ended bottom with unpreserved band-shaped handle has ornaments of horizontal and vertical lines which are formed by big, oval impressions (Fig. 3: 3). In all collection from Trenčín, this vessel is the best determinant of a relative chronology (of discussed materials) for the classic horizon of the Baden culture. This is evidenced by pits ornamentation, similar to the style of the Bošáca culture, and the fact that this decoration was made on the dippers with a sharp-ended bottom (Šuteková 2008a; Mellnerová Šuteková 2015). The ornamented dippers are predominant in the latest assemblages of the Classic Baden culture.

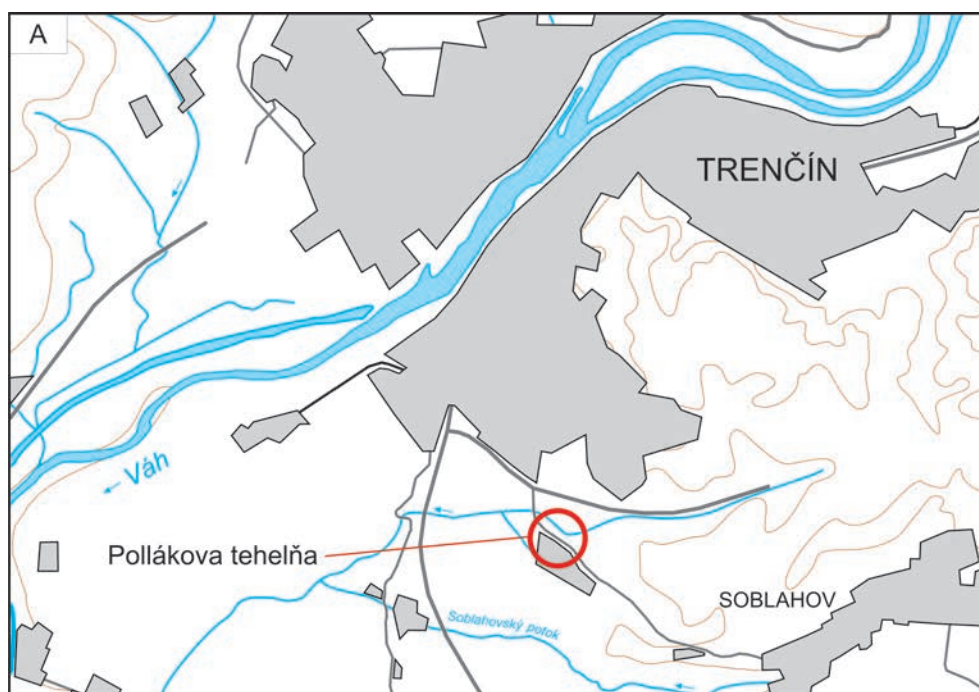
The inventory from Trenčín includes 3 tools made of radiolarit. They are: double truncated blade made of green radiolarit with sickle gloss and traces of fastening of a handle /?/ (Fig. 6: 1a-b), truncated blade made of red radiolarit with sickle gloss (Fig. 6: 2) and double burin, two-ended, made on flake of grey-green radiolarit (Fig. 6: 3). All artifacts were made of local radiolarit, which was obtained from the Wag basin. Blades truncations with gloss, used as sickle inserts, may be linked with the Baden culture (Kaczanowska *et al.* 1993), however some doubts are related to the burin made on flake, which could be after the trace of e.g. Gravettian assemblages, numerous in the central Váh basin (Kaminská 2015).

The characterized materials represent the youngest (yet little known) phase of the Baden culture in western Slovakia, related to the Late Classic stage. They have features of transitional stadium to Bošáca culture, which is the dominant unit of the Post-Baden horizon of development of Eneolithic societies on this area.

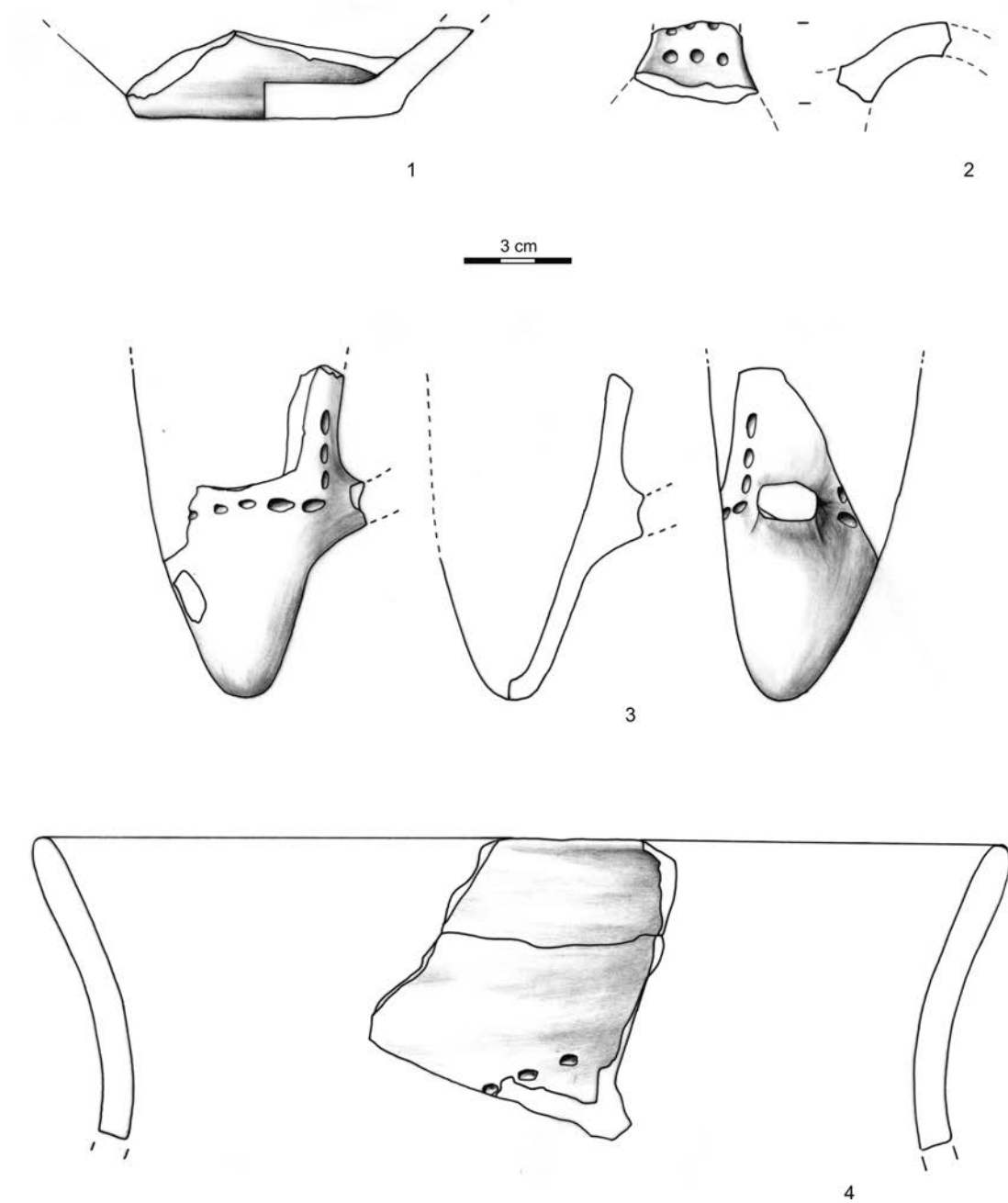
Ryc. 1. Trenčín, Słowacja zachodnia. Lokalizacja stanowiska na tle punktów osadniczych grupy Boleráz oraz kultur badeńskiej i Bošáca: 1 - Boleráz, 2 - Baden klasyczny, 3 - Bošáca (Nevizánsky 2005; Pažinová, Chmelo 2012; Malček 2013; 2015; Mellnerová Šuteková 2015)

Fig. 1. Trenčín, western Slovakia. The location of the site on the background of settlement sites of the Boleráz group, Baden and Bošáca cultures: 1 - Boleráz, 2 - Classic Baden, 3 - Bošáca (after Nevizánsky 2005; Pažinová, Chmelo 2012; Malček 2013; 2015; Mellnerová Šuteková 2015)

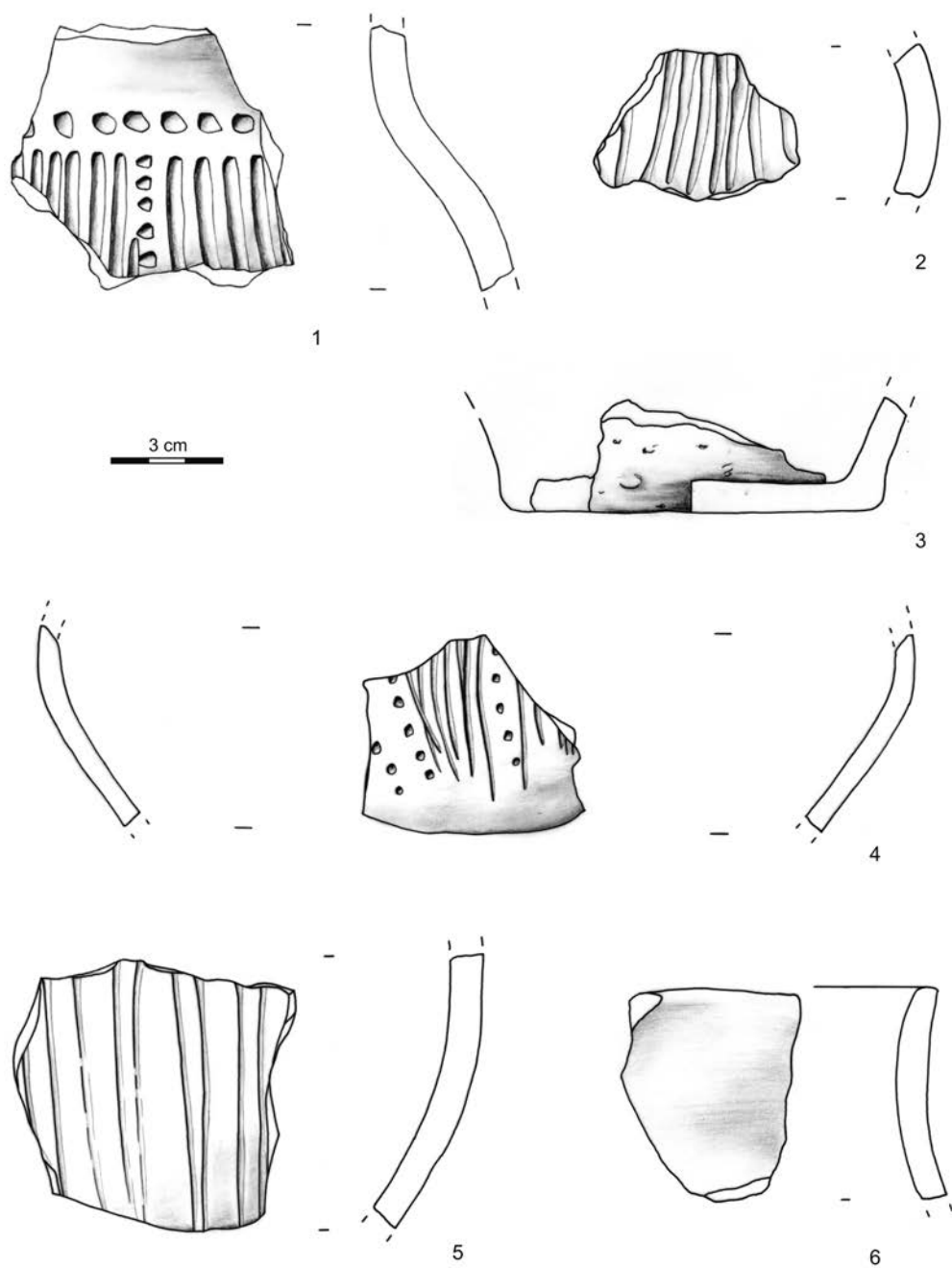
Ryc. 2. Trenčín - Pollákova tehelná, Słowacja zachodnia. Prawdopodobne miejsce pochodzenia materiałów kultury badeńskiej: A - lokalizacja stanowiska (rys. A. Zastawny); B - widok na stanowisko od strony południowej z miastem Trenčín w tle (fot. Št. Pozdišovský 1956, ze zbiorów Trenčianskeho múzeum w Trenčíne)

Fig. 2. Trenčín - Pollákova tehelná, western Slovakia. Assumed place where were discovered findings of the Baden culture: A - the location of the site (drawn by A. Zastawny); B - southern view of the site, in the background of Trenčín city (photo by Št. Pozdišovský 1956, from collections of Trenčianske múzeum v Trenčíne)

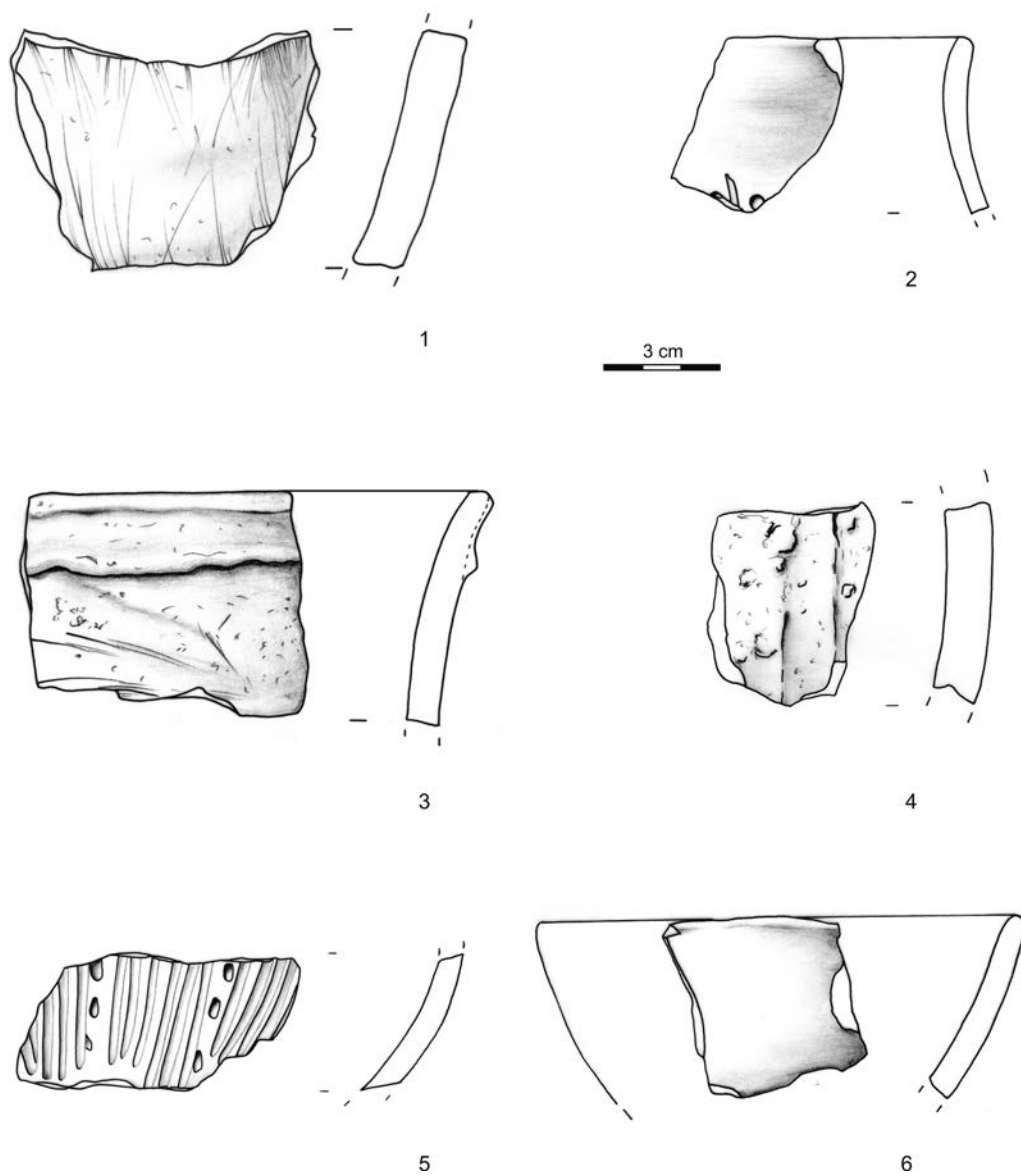
Ryc. 3. Trenčín, Słowacja zachodnia. Materiały ceramiczne kultury badeńskiej. Rys. A. Brzeska-Zastawna, A. Zastawny

Fig. 3. Trenčín, western Slovakia. Pottery of the Baden culture. Drawn by A. Brzeska-Zastawna, A. Zastawny

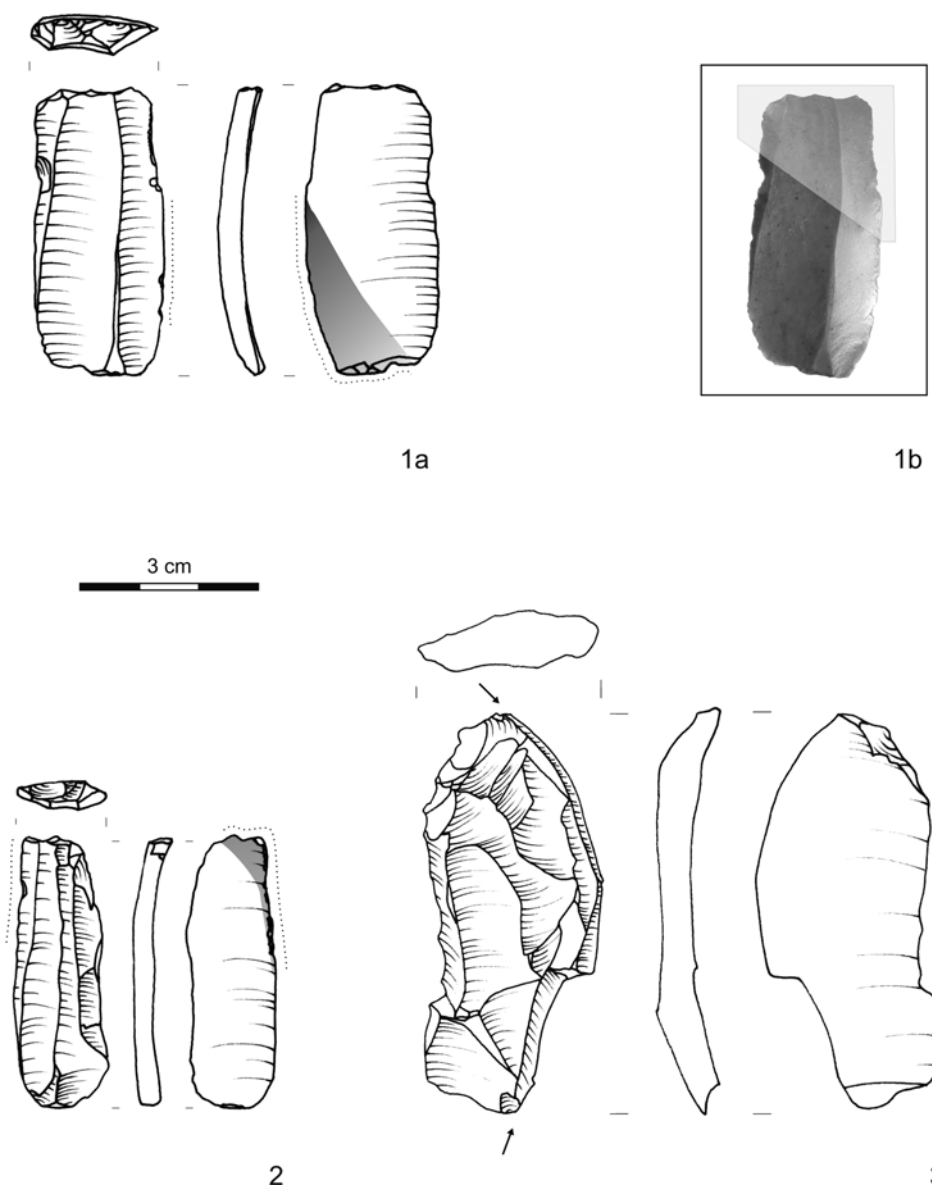
Ryc. 4. Trenčín, Słowacja zachodnia. Materiały ceramiczne kultury badeńskiej. Rys. A. Brzeska-Zastawna, A. Zastawny

Fig. 4. Trenčín, western Slovakia. Pottery of the Baden culture. Drawn by A. Brzeska-Zastawna, A. Zastawny

Ryc. 5. Trenčín, Słowacja zachodnia. Materiały ceramiczne kultury badeńskiej. Rys. A. Brzeska-Zastawna, A. Zastawny

Fig. 5. Trenčín, western Slovakia. Pottery of the Baden culture. Drawn by A. Brzeska-Zastawna, A. Zastawny

Ryc. 6. Trenčín, Słowacja zachodnia. Narzędzia kultury badeńskiej wykonane z radiolarytu ze śladami wyświeceń (1a, 2) oraz zaciemnieniem będącym śladem mocowania oprawy (1b). Rys. A. Brzeska-Zastawna, fot. A. Susuł

Fig. 6. Trenčín, western Slovakia. Tools of the Baden culture made of radiolarit with gloss traces (1a, 2) and tint which is a trace of fastening in a handle (1b). Drawn by A. Brzeska-Zastawna, photo by A. Susuł